

EMINESCU

SAU DESPRE ABSOLUT

Rosa Del Conte (1907–2011) este un nume cu rezonanțe aproape simbolice în eminescologie. Vestita profesoară universitară din Roma a fost unul dintre cercetătorii, traducătorii și promotorii cei mai însemnați ai operei lui Eminescu în străinătate. Între 1942 și 1948 a fost lector de limba italiană în București și Cluj (unde l-a cunoscut pe Lucian Blaga), pentru ca apoi să predea limba română în Italia, mai întâi la Universitatea Catolică din Milano, apoi (din 1956) la Universitatea „La Sapienza“ din Roma, titularizându-se ca profesor în anul 1967. A publicat numeroase studii despre literatura română și a transpus în limba italiană versurile marilor noștri poeți: Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Vasile Voiculescu și, mai cu seamă, Mihai Eminescu, căruia i s-a dedicat în epoca de maturitate a carierei sale. Masiva și excelent documentată monografie *Mihai Eminescu o dell'Assoluto* (1961) marchează unul dintre acele momente privilegiate când un savant din afara culturii noastre pătrunde în intimul ei cel mai profund, redându-ni-l nouă înșine în coordonatele universalității. Abia după căderea Cortinei de Fier românii au putut să-și manifeste cu adevărat gratitudinea, conferindu-i cercetătoarei italiene titlul de doctor honoris causa al Universităților din București, Cluj și Iași. A devenit membru de onoare al Academiei Române în 1994.

ROSA DEL CONTE
EMINESCU
SAU DESPRE ABSOLUT

Cu un cuvânt al autoarei
pentru ediția română

Ediție îngrijită, traducere și prefață de
MARIAN PAPAHAĞI

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Cioabă
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Cristina Jelescu, George Șerban
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

Mihai Eminescu o dell'Assoluto, Modena, S.T.E.M., 1961
© Rosa Del Conte

© HUMANITAS, 2016, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Conte, Rosa Del

Eminescu sau Despre absolut / Rosa Del Conte; trad.: Marian Papahagi. –

București: Humanitas, 2016

Conține bibliografie

ISBN 978-973-50-4345-2

I. Papahagi, Marian (trad.)

821.135.1.09 Eminescu, M.

929 Eminescu, M.

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

*Nențeles rămâne gândul
Ce-ți străbate cânturile,
Zboară vecinic, îngânându-l,
Valurile, vânturile...*

Lui ANGELO MONTEVERDI,
care, în interesul său pentru limbile și literaturile romanice mărturisit
în studii severe, nu i-a uitat niciodată pe frații latini din Dacia

Înainte de a da bunul de tipar acestei lucrări, ne face plăcere să ne exprimăm gratitudinea tuturor celor care ne-au încurajat și ajutat să o realizăm: ilustrului prof. Angelo Monteverdi, care ne-a făcut onoarea de a primi eseul nostru în colecția condusă de el; scumpului și ilustrului prieten, prof. Luigi Castiglioni, maestru admirat și inimitabil, de limpede stil și riguroasă învățătură, pentru bunăvoința cu care urmărește studiile noastre; directorului Institutului de Filologie Romanică al Universității din Roma, prof. Aurelio Roncaglia, care, continuând tradiția măștrilor săi, susține cu neslăbitul său sprijin studiile de românistică; editorului generos și plin de răbdare; culegătorilor tipografi, priceperii cărora li se datorează faptul că textele românești se înfățișează într-un veșmânt pe care îl sperăm demn și corect.

În sfârșit, să ne îngăduie incomparabila prietenă, prof. Edvige Bestazzi, să atestăm că multe din aceste pagini s-au născut din afectuoasa ei participare, care s-a exprimat de atâtea ori într-o vivace și mereu stimulantă polemică.

Drept dedicație

Roma, iunie 1989

Dumneata îmi ceri, dragă Papahagi, câteva rânduri de prezentare: ce să-ți spun, dacă nu cel mai viu mulțumesc pentru inteligenta dumitale colaborare?

Prea multă vreme această carte pe care o iubesc, pentru că reflectă o profundă consonanță sufletească – așadar etică și intelectuală – cu marele artist, a rămas un pământ de cuceriri, o lectură rezervată pentru specialiști, care, am datorია s-o recunosc, cu mai multă sau mai puțină autoritate, n-au fost desigur avari în aprecieri și laude. Ba chiar... unii dintre ei, acceptând caldă invitație a lui Mircea Eliade de a se adânci în lectura ei, au urmat-o poate chiar prea mult, câteodată înțelegând-o chiar greșit, adesea, din păcate, necitind-o sau citind-o cu zgârcenie, ca să nu mai vorbesc despre comportamentele stânjenitoare și ambigue ale celor care, cu o anumită dezinvoltură, au crezut că pot să „descopere“ chei interpretative și să „sugereze“ izvoare, explicit propuse și mărturisite în paginile exegetice sau în notele ce le stăteau în față.

În sfârșit, spre marea mea mulțumire, ieșind din mediul criticii profesioniste, cartea trece în mâinile publicului și va putea ajunge în contact – o sper din tot sufletul – mai cu seamă cu acei cititori în tovărășia cărora și pentru care a fost scrisă: tinerii. Ea s-a născut într-adevăr în cursul lungii mele perioade de predare universitară la Milano și la Roma și păstrează amintirea acelei atmosfere de pură fervoare, pe care numai tinerețea știe s-o creeze în jurul unui interpret ce, cu învățătură, dar și cu înțelegerea dată de iubire, caută să îndrume spre marea poezie: într-o întâlnire ce capătă, pentru cei tineri, valoarea unei revelații.

Dacă din acea vibrație emotivă care i-a apropiat de poezia lui Eminescu pe atâția tineri studenți italieni ceva va străbate prin aceste pagini către tânărul cititor român – confirmând părerea lui George

Ivașcu, care îmi mulțumea pentru că proiectasem „în umanitate cea mai tulburătoare imagine a celui mai mare poet român” –, mă voi simți răsplătită. În calitate de critic voi fi dat urmare, cu instrumentele cele mai modeste ce-i revin criticii, aspirației celei mai vii a Poetului, care cerea să se aplece peste versurile sale „ochii cei cuminți de fată” sau privirea arzătoare a tânărului, „o privire de visare îngrecată”. Tinerețea, așadar, încă și mereu, din fericire, însetată de ideal, chiar – și, aș spune, mai cu seamă – în vremurile cele mai grele și mai întunecate:

*Da, la voi se-ndreaptă cartea-mi,
La voi, inimi cu aripe.
Ah! Lăsați ca să vă ducă
Pe-altă lume-n două clipe.*

(Aducând cântări mulțime)

ROSA DEL CONTE

Cuvânt înainte

La distanță de aproape trei lustri de la prima noastră întâlnire cu opera unui poet pe care îl considerăm demn să stea alături de cei mai semnificativi reprezentanți ai romantismului european, ne-am încumetat să-i încercăm prezentarea critică de ansamblu, în care aspiră să se reflecte, luminându-se reciproc, atât drama psihologică a unei personalități omenеști cu totul singulare, cât și drama estetică a unui artist aflat în căutarea aceluși cuvânt unic, în care frumosul se identifică cu adevărul suprem: 'cuvântul ce exprimă adevărul'.

A fost ambițioasa noastră îndatorire să oferim lumii culturii italiene, care cunoaște din Eminescu numai poeziile editate în timpul vieții¹, adică o parte foarte modestă din activitatea sa, un tablou mai vast și mai complet al acestei înalte lirici, convinși că îmbogățim astfel patrimoniul nostru spiritual, cât și pe acela al omenirii, cu o voce care, deși se inserează istoricește în climatul de idei al secolului al XIX-lea, ne surprinde și ne atrage prin consonanța ei cu simțirea noastră. Într-adevăr, ea reflectă drama existențială în aspectul ei cel mai modern: ca pedeapsă a timpului, ispășită de om în efortul eroic de a depăși, prin lucrarea de fiecare zi, risipirile istoriei, 'îngropatele risipi', și răscumpărată de poet prin contemplarea frumuseții lumii, cu atât mai prețioasă cu cât e mai insesizabil și mai efemer farmecul ei: adevărată 'vrajă'.

O poezie, așadar, care nu poate fi înțeleasă în afara atmosferei ideologice, adică a humusului filozofic, etic și social în care se naște și din care se hrănește. A fi vrut să se facă din Eminescu „il poeta rumena della foresta e della polla”^{*2}, al iubirii și al melancoliei romantice, al muzicalității mângâietoare înseamnă a fi lăsat să scape elementul esențial al măreției

* „Poetul român al codrului și al izvorului“ (it.) (n. tr.).

sale. Problema cea mai acută rămâne mereu, pentru el, determinarea raporturilor dintre Dumnezeu și lume, dintre existența definită ca vremelnice și Ființa identificată cu Veșnicia: și totuși, el este mai cu seamă poetul unei viziuni cosmice, este un însetat de Absolut. Acestei exigențe îi este subordonată întreaga sa lume lirică, la acea viziune se îndrumă toate compunerile lui, chiar și celea care pot să pară numai un tablou idilic sau o pură efuziune muzicală.

Acest centru liric am vrut să-l iluminăm, printr-o examinare a tematicii, care a căutat să surprindă „constantele” spirituale, ce conferă unei lumi poetice aparent dispersate nu numai originalitate, ci și o coerență intimă, pentru că de ele se leagă vibrațiile cele mai înalte ale sufletului și întrebările cele mai dramatice ale conștiinței.

Munca răbdătoare de identificare a unor atari elemente, întreprinsă nu numai asupra liricii date la tipar în formă definitivă, ci și asupra redactărilor preliminare și a multiplexelor lor variante, ca și asupra Postumelor, cuprinse în volumul IV al ediției critice îngrijite de Perpessicius³, ne-a dat mijlocul de a surprinde și de a urmări geneza principalelor sale compuneri, al căror prim sâmbure este adesea anterior cu luștri și cu decenii față de elaborarea definitivă. Această cercetare ne-a ajutat să reparcurgem împreună cu poetul itinerariile și peisajele complexe ale sale lumi lirice, ne-a îngăduit să asistăm la nașterea și la dezvoltarea temelor sale, la configurarea și definirea unor simboluri și a unor mituri: „metafore” pe care ar fi o eroare să le interpretăm exclusiv în funcție de limbaj, pentru că ele se nasc și se configurează mereu și în funcție de gândire. Nu degeaba am îndrăznit să vorbim de o „metapoetică” până și a acelor aspecte ce constituie componentele esențiale și constante ale peisajului său natural: luna, izvorul, codrul, stâncă, marea.

Repetăm că, pentru a pătrunde în ascunzișurile cele mai tainice ale spiritualității eminesciene și pentru a identifica, îndărătul imaginilor, conținuturile noționale și afective, ni s-a părut indispensabil să interogăm întreaga producție poetică de care dispunem, punând pe același plan – din acest precis unghi de vedere – diferitele redactări și versiuni ale uneia și aceleiași compuneri, fragmentele editate și inedite, valorizând un material cu totul ignorat până azi în Italia. Și să nu ni se impute ca arbitrar faptul că ne-am adresat unor texte pe care poetul le-ar fi refuzat sau le-ar fi lăsat inedite, din moment ce nici măcar despre ceea ce constituie ediția critică definitivă a operei tipărite în timpul vieții sale nu se poate afirma că totul coincide integral cu forma pe care ar fi vrut-o poetul. Căci nu trebuie să uităm că, din păcate, tragedia nebuniei a răvășit mintea lui Eminescu înainte să ne poată da el însuși ediția definitivă și integrală, în armonie cu deplinătatea dobândită a maturității sale artistice. Pentru un exemplu concret, considerând opera așa cum o avem astăzi și urmând arcul activității

discontinue a artistului, cine ar putea să spună care ar fi fost autentica versiune „definitivă“ a unor poezii precum Mortua est! sau Luceafărul, adică a celor două compuneri care se așază la începutul și la capătul para-bolei sale?⁴ Și cu atât mai mult cu cât, așa cum a fost deja recunoscut în chip autorizat, diferitele versiuni ale uneia și aceleiași compuneri au adesea, chiar și sub aspect estetic, aceeași valoare: când nu se întâmplă posibilitatea, nici insolită, nici rară, de a trebui să recunoaștem fragmentului refuzat sau rămas secret un dar al frumuseții formale mai rafinat și mai nou. Descoperire deconcertantă, dar numai pentru cine ignoră situația istorică în care se așază și se maturizează personalitatea lui Eminescu.

Nimeni nu poate să măsoare ce rol au jucat, și în drama artistului creator, surzenia și mediocritatea plată ale unui mediu care l-a constrâns să ascundă sau să țină pentru sine ceea ce era mai cu îndrăzneală înovator în geniul său⁵.

Toate aceste considerații ar trebui să justifice și lentoarea unei examinări metodice, care nu dă înapoi în fața insistențelor și a revenirilor. Ele însoțesc ocolurile unui poet care, din magma tumultuoasă în fevoarea impulsului creator, și-a plâsmuit lumea sa, ducând-o la perfecțiune, printr-un lung proces de reelaborare și printr-o tehnică tot mai exigentă. Această cercetare, întreprinsă asupra poeziei eminesciene în chiar constituirea ei, s-a revelat așadar a fi fructuoasă nu numai pentru a reconstitui unitatea operei, ci și pentru a înțelege și ilumina maturizarea conștiinței artistice a poetului, care se reflectă într-o selecție mai supravegheată și mai severă, corespunzând aprofundării și rafinării viziunii și fanteziei sale. Într-adevăr, ca să-l urmărim pe Kayser, nici o poezie nu este soluția teoretică a unei probleme teoretice, iar analiza estetică-stilistică rămâne în continuare calea regală pentru a pătrunde în acel joc magic de cuvinte și ritmuri, care constituie viața palpitană a cântecului și căreia ideea însăși îi datorează strălucirea ei nepieritoare, acea 'haină scumpă de neîmbătrânire'.

Îi lipsește României, care totuși a dedicat și continuă să dedice poetului ei celui mai mare studii de valoare înaltă, o operă care să examineze această poezie plecând din adâncul ei, pentru a-i identifica sămânța germinativă unică, 'sâmburele' din care și pe care a crescut vigurosul ei trunchi; așa cum îi lipsește acel comentariu amănunțit la text, pe care noi îl considerăm indispensabil chiar și pentru cititorul român și care, fără să se suprapună peste cuvântul poetului, să fie o călăuză și o luminare a înțelegerii lui.

Venind la urmă, după o ilustră serie de exegeți, fiecărui dintre ei simțind că îi datorăm câte ceva⁶, nu avem pretenția de a fi contribuit la a umple această gravă lacună. Avem însă conștiința de a ne fi așezat în fața „miracolului“ Eminescu cu independență de judecată – o independență care

nu exclude niciodată respectul pentru rezultatele la care a ajuns critica precedentă – și cu o absolută umilință față de cuvântul poetului. Urmând îndemnul bătrânului cronicar: 'Ispitește singur scripturile', am făcut cel mai larg loc posibil, chiar atunci când aceasta putea să provoace piedici și fracturi în discursul nostru critic, mărturiei directe a cuvântului⁷. În ea își găsește rădăcina și ceea ce credem că este noutatea interpretării noastre critice: în loc să vedem în Eminescu o sinteză fericită, culmea unui proces de asimilare a marii poezii europene, început în România odată cu epoca modernă, noi revendicăm arhaicitatea și deci „românitatea“ acestui cântec, tânăr și bătrân: 'Vechiul cântec mai străbate, cum în nopți izvorul sare...'⁸

Desigur, nu este puțin ceea ce datorează gândirii occidentale cultura lui Eminescu, dar cuvântul liric în care se transfigurează lumea lui este scos din izvoarele tradiției autohtone. Până și temele care par luate cu împrumut din romantismul european – cea problematică filozofico-religioasă atât de bogată și de interesantă în chiar contradictorieta sa – își împlântă rădăcina în humusul creștinismului primitiv, se încadrează în climatul neoplatonic al Patristicii răsăritene. Și dacă sufletul popoarelor se oglindește în cuvântul poezilor, Eminescu reflectă și în aceasta istoria intelectuală a poporului său, depunând mărturie pentru ea. Nu este lipsit de semnificație faptul că Arghezi însuși, care e cel mai mare poet român în viață, nu se poate înțelege fără a fi inserat în acea tradiție de spiritualitate și cultură la care el poate și să se opună astăzi, în mod polemic, pe plan rațional și practic, dar din care continuă să se inspire, fie și inconștient, ca făurar de cuvinte.

Dacă o atât de mare parte a cercetării noastre s-a angajat în reconstruirea unor aspecte arhaice ale culturii române și în identificarea unor afinități și relații între opera poetului și dubla tradiție, cultă și populară, dând acestei reconstrucții – din păcate nu arareori indirectă – un loc care ar putea părea excesiv în economia lucrării noastre, a fost pentru că ni s-a părut indispensabil, însoțind o intuiție inițială, să descoperim unui public care, cel mai adesea, îl ignoră nebănuitul fond spiritual din care se ridică și în care se inserează această nobilă poezie. Și cu atât mai mult cu cât această intuiție a devenit o persuasiune tot mai convinsă, pe măsură ce, prelungindu-se, colocviul cu poetul devenea mai direct și mai intim.

Eminescu nu e o floare rară, desfăcută aproape prin miracol dintr-o sămânță adusă din întâmplare pe solul Daciei de suflarea vânturilor apusene: este un astru fășnit din adâncurile cerurilor din Răsărit, ca mărturie despre o civilizație tânără și nouă, dar înrădăcinată într-un trecut de veche cultură și de severă tradiție. Ca și a Luceafărului său, și lumina lui a străbătut, înainte să ajungă până la noi, o cale lungă.

Roma, 8 septembrie 1962

Partea întâi
PRINCIPALELE TEME LIRICE

Date biografice esențiale

*De-oi muri – își zice-n sine – al meu nume o să-l poarte
Secolii din gură-n gură și l-or duce mai departe*

EMINESCU*

Prin Mihai Eminescu poezia română modernă, ce se naște sub însemnul romantismului, aproape contemporană cu mișcarea politică liberală, își atinge momentul liric cel mai înalt. Într-adevăr, prin el romantismul românesc depășește faza sentimentalismului elegiac și a acelei *pietas* eroice, pentru a deveni expresia unei exigențe propriu-zis metafizice: problemă ce se convertește în patos, neliniște ce se domolește în glasul poeziei.

Născut la Ipotești (Botoșani), în Moldova, în 15 ianuarie 1850¹, și mort în 15 iunie 1889, la 40 de ani, în urma unui atac provocat, se pare, de pumnii unui tovarăș de nebunie, ce se aruncase asupra lui cu câteva luni mai înainte, în atmosfera sinistră a unui ospiciu de săraci², prost supravegheat, calea pământescă a acestui poet se desfășoară toată sub semnul nemulțumirii și al inadaptabilității.

Mohoreala disciplinei școlare de marcă teutonă, pe care ar vrea să i-o impună pedagogii de la gimnaziul german din Cernăuți (Bucovina), monotonia exercițiilor mnemonice pe bază de *horum-harum*, evocată de el în versurile faimoase din *Scrisoarea II*³, vor face din el, de copil încă – prima evadare a lui Eminescu școlar datează din primii ani de gimnaziu, și anume din 1860⁴ –, un fugar recidivist, răzvrătit atât la amenințări, cât

* M. Eminescu, *Scrisoarea I*, vv. 101–102, în *Opere*, ed. Perpessicius, I, p. 133. Acest motto e dat de autoare în italiană (n. tr.).

și la sfaturi, un „*irregolare*“* prin elecțiune până în clipa când, în 1868, tatăl lui va reuși să-l facă să renunțe la neobișnuitul rol de sufleur în care îl inițiaseră Iorgu Caragiale, pentru a-l îndruma spre Viena, ca să-și urmeze acolo studiile universitare.

Dar nici Viena, unde Eminescu a frecventat ca auditor diferite cursuri, ce revelează de pe acum multiplicitatea intereselor sale, și unde s-a lăsat în voia unor lecturi „smintite“, chiar dacă discontinue și lipsite de un plan, nici Berlinul, unde va fi trimis mai târziu, între 1872 și 1874, de Maiorescu (1840–1917), care, după ce-l descoperise, fie și cu rezervele necesare, ca poet⁵, îl hărăzea – cu noua sa autoritate de ministru al instrucțiunii – unei catedre de filozofie din Iași, nu vor reuși să facă din Eminescu un „doctor“, un candidat la onorurile unui învățământ academic. Studiul lui Kant, din care a tradus *Critica rațiunii pure*, elaborarea personală la care supune gândirea lui Hegel și a lui Schopenhauer, incursiunile sale, deloc superficiale, în domeniul gândirii orientale prin cunoașterea directă a sanscritei i-ar fi dat dreptul să ocupe cu demnitate o catedră universitară. Eminescu e, în fond, deplin conștient de aceasta, dar știe și că elaborarea sa e prea subiectivă, marcată cum este de pecetea firii lui vizionare. Drama sa, mai mult decât aceea a unui student genial, ostil supunerii la o disciplină de lucru ce i-ar îngădui să scrie o teză și să-și asigure un titlu oficial, este poate drama unei conștiințe care, înzestrată cu un înalt simț etic, fuge de responsabilitatea unei catedre ce ar impune „titularului“ să devină transmițătorul unor adevăruri oficiale în care nu crede sau repetitorul unor formule sistematice bine ordonate, dar pe care el le judecă deocamdată străine de generația căreia ar trebui să-i impună studiul lor și de *realele* ei nevoi. Refuzul lui Eminescu, care e definitiv, este formulat în orice caz în termeni de mare demnitate: „Un titlu de doctor

* „Neregulat“ (it.), sau care iese din obișnuit, neadaptându-se la norma comună (n. tr.).

m-ar aranja într-adevăr cu Lumea și cu ordinea ei legală, nu și cu mine însumi, care deocamdată nu mă mulțumește, nu.“*

Dar nevoile existenței practice îl vor întâmpina cu ineluctabila lor necesitate. Întors la Iași în septembrie 1874 cu faima de student eșuat, va trebui să accepte⁶ însărcinări felurite⁷ până ce, în 1877, va pleca, la invitația lui Maiorescu, la București, în redacția ziarului conservator *Timpul*, începând o carieră gazetărească ce-l va vedea angajat într-o continuă polemică de limpezire și de moralizare atât a mediului cultural, cât și a celui politic și social⁸.

Activitatea militantă la ziarul de cea mai mare autoritate al partidului conservator nu va însemna pentru Eminescu și asumarea apărării unor poziții „capitaliste“ și „obscurantiste“. Dar progresul pe care el îl dorește nu poate fi dezrădăcinat din realitatea efectivă și trebuie să rezulte, de aceea, dintr-o lentă dezvoltare organică. Un astfel de progres nu se poate împăca cu instituțiile importate din străinătate și impuse unui mediu rustic înapoiat de o burghezie „progresistă“ – faimoasa „pătură superpusă“** – care a rupt de o bună bucată de vreme orice legătură cu realitățile autohtone. Este ceea ce scria el în 1881: „Cestiunea de competenție pentru istoria și continuitatea de dezvoltare a acestei țări este ca elementul românesc să rămână cel determinant, ca el să dea tiparul acestei forme de stat, ca limba lui, înclinările lui oneste și generoase, bunul său simț, c-un cuvânt geniul său să rămâie și pe viitor norma de dezvoltare a țării și să pătrundă pururea această dezvoltare. Voim un stat național, nu statul cosmopolit, nu America dunăreană.“*** Dar activitatea ziaristică a lui Eminescu va stârni împotriva poetului atacurile cele mai dezgustătoare din partea unui mediu jurnalistic aservit intereselor de

* Scrisoarea din 5 februarie 1874 către Titu Maiorescu, în lb. germ. Trad. în M. Eminescu, *Opere*, XVI, Ed. Academiei, București, 1989, p. 48 (de unde reproducem fragmentul) (n. tr.).

** În limba română, în text; în continuare vom culege între ghilimele simple aceste situații fără a le mai semnala în alt fel (n. tr.).

*** *Problema evreiască*, în *Opera politică*, ed. de prof. I. Crețu, vol. II: 1880–1883, Ed. Cugetarea – Georgescu Delafras, București, s. a., p. 389 (n. tr.).

partid și mai cu seamă îl va istovi pe poet, impunându-i o cheltuială de energie excesivă în această „muncă stearpă“, în lupta cotidiană și sterilă împotriva calomniei și minciunii. Unei scrisori de la sfârșitul lui 1882, adresată unui prieten din Iași, Eminescu își încredințează un năduf în care simți accentele disperării: „Ei bine, de șase ani aproape o duc într-o muncă zadarnică, de șase ani mă zbat ca într-un cerc vicios în cercul acesta, care cu toate acestea e singurul adevărat; de șase ani n-am liniște, n-am repausul senin, de care aș avea atâta trebuință pentru ca să mai pot lucra și altceva decât politică. [...] // Simt că nu mai pot, mă simt că am secat moralicește și că mi-ar trebui un lung repaus ca să-mi vin în fire. Și cu toate acestea, ca lucrătorii cei de rând din fabrici, un asemenea repaus nu-l pot avea nicăiri și la nimeni. Sunt strivit, nu mă mai regăsesc și nu mă mai recunosc. // Aștept telegramele Havas, ca să scriu iar, să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormânt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc!“*

În 3 iulie 1883, același ziar care îl exploatase ani de zile publică această rece înștiințare: „Unul din colaboratorii acestei foi, d. Mihail Eminescu, a încetat de a mai lua parte în redacțiune, atins fiind în mod subit de o gravă boală. // Ne place însă a spera că lipsa dintre noi a acestui stimat confrate nu va fi decât de scurtă durată [...]“**

Poetul mai putea să fie salvat încă, dacă indiferența oamenilor n-ar fi îngăduit să se realizeze, în forma cea mai ostilă, presentimentul unei nenorociri pe care el o simțise apăsând asupra destinului său? Zadarnică întrebare. Șase ani mai târziu Eminescu dispărea de pe scena lumii, distrus, mai mult decât de neajunsurile din viața practică, mai mult decât de însăși boala sa – care avea să-i mai acorde câteva sclipiri de luciditate în intervalele nebuniei –, de lupta dusă de vigoarea lui de răzvrătit împotriva realului, de procesul asiduu la care avea să supună realitatea și valorile ei acest vizionar ireductibil, începând – cum vom vedea – cu poezia.

* *Apud* M. Eminescu, *Opere*, XVI, ed. cit., p. 195 (n. tr.).

** Preluăm textul (dat în lb. italiană în carte) după D. Murărașu, *Mihail Eminescu. Viața și opera*, Ed. Eminescu, București, 1983, p. 371 (n. tr.).

II

De la meditația în versuri *Elena* (1866) la *Mortua est!* (1871)

Fără îndoială și cunoașterea morții, și considerarea durerii și a mizeriei vieții dau imboldul cel mai puternic spre reflecția filozofică și explicarea metafizică a lumii. Dacă viața noastră n-ar avea sfârșit și ar fi fără durere, poate că nimănui nu i-ar veni în minte să se întrebe de ce există lumea și de ce e făcută așa cum e făcută.

SCHOPENHAUER

Nu e prima dată, în istoria poeziei universale, când experiența morții îl revelează pe un poet lui însuși.

Prima adevărată cucerire lirică a lui Eminescu, venind după compuneri de inspirație diversă și de mediocră valoare literară, este *Mortua est!*, publicată în *Convorbiri literare* în 1 martie 1871. Această meditație asupra misterului ultim, contemplat pe chipul nemișcat al unei tinere femei, devine dintr-odată viziune, încercând să se ridice la accente de apoteoză mistică, în stare să ne recheme în memorie tonuri și atmosfere dragi Dulcelui Stil Nou. Moartea învinge totul, pare să proclame poetul: dar spiritului îi deschide eterul nemărginit, ocean adânc de limpede albastru, străbătut de șuvoaie incandescente, împuns de scânteierile a mii de flori vii de lumină; iar copila moartă – „făclie de veghe care s-a stins, aripă ce s-a muiat, sunet de clopot stins în ceasul de seară” – cu mâinile albe, strânse în cruce pe piept, urcă la el, trecând peste aeriene arhitecturi de nori, în aureola razelor de lună.

Singur – neîncoronat de coruri angelice ca în viziunile stilnoviste –, Sufletul se scufundă în acel ocean de lumină (precizăm de pe acum că aurul și argintul compun elementele esențiale ale prețiosului cromatism cu care se va îmbăta mereu sensibilitatea picturală a lui Eminescu) și dispăre. Ochii ce i-au urmărit zborul nu mai găsesc, coborând pe pământ, decât rămășițele inerte în coșciug și, de îndată, îndoiala critică irupe

cu tragicele sale întrebări, distrugând amăgitoarea mângâiere a viziunii extatice. De ce murim înainte de a ne fi trăit viața?

Aici se revelează frica fundamentală a lui Eminescu, spaima lui în fața adevărilor asimilate dintr-o filozofie fără speranță, instinctiva lui căutare a unei salvări. Că ea vine din fantezie, și nu din gândire, nu contează. Ceea ce contează, pe plan psihologic și poetic, este că minții răvășite de absurdul morții îi vine, miloasă, o mângâiere în întâmpinare, chiar dacă însoțită de îndemnuri și ispite de basm, și că în ele caută poetul să-și domolească neliniștea logică.

Precum în poveștile Orientului fabulos, ale cărui culori aprinse se reflectă în atâtea viziuni apocrife ale lumii creștine, pe care o bogată literatură populară le-a făcut familiare spiritualității românești¹, acel *dincolo* se configurează fabulos într-o viziune de castele scânteietoare, întrețesute, cum sunt, cu materie siderală. Râurile ce-i ling zidurile împing înainte curgeri de foc fulgerător peste care se arcuiesc, ca niște poduri, panglici de argint. Copila moartă le va trece pragurile, asemănătoare castelanei blonde cu veșmânt albastru brodat cu stele, și va găsi nu iubirea și fericirea, ci ființa. În fapt, aceasta este intuiția metafizică ce se revelează în spatele decorativismului policrom al tabloului: pământul este o „mlaștină stătută“, iar existența, o repetare monotonă. Oceanul văzduhului, curgând în șuvoaie defel constrânse, neîncetatele „înfloriri de sori“, care îi reînnoiesc strălucirea, ne spun că moartea nu ne ia viața, ci ne reintegrează în *viața-viață*², pentru că sufletul ce se reîntoarce acolo e reprimat în fluxul nemuritor al cosmosului sideral.

Viziunea se naște dintr-o mișcare de natură fantastică și emoțională și nu va rezista la ispitirile gândului. Chiar eterna generare de sori, chiar acea înflorire stelară, fără sprijinul unui Principiu absolut transcendent, e o „întâmplare“, figură a unei materii, în fluxul căreia conștiința nu va ajunge niciodată să se ancoreze.

Și întrucât nu există mișcare logică care să nu stârnească activitatea închipuirii lui Eminescu – semn sigur al unei vocații lirice căreia îi va fi mereu sacrificată exigența unei rigide și severe coerențe raționale –, viziunii uranice i se va contrapune,

într-un paralelism perfect, aceea a imensului cimitir al lumii, a mormântului peste care coboară, într-un tablou ce va dobândi în *Scrisoarea I* o grandiozitate apocaliptică, înspăimântătoarea noaptea a nimicului.

Ce este așadar, în moartea universală care stinge viața nenumărabilă a astrelor, moartea omului?

Un bine, în orice caz, va răspunde cu obstinată îndărătnicie poetul, pentru că ne smulge, în orice caz, vieții, vinovată că nu se potrivește niciodată visului nostru.

În această alegere supremă, ultima îngăduită lui, în care se întâlnesc pozițiile extreme ale gândirii romantice, de la Leopardi la Novalis, sufletul neîmpăcat al romantismului crede că și-a găsit mântuirea, care constă de fapt într-un refuz al realului. Dar această mântuire nu răscumpără premisele pesimiste care îi determină căutarea și e neputincioasă să devină un sens care să fie demn să facă acceptabilă această alergare de umbre care este existența (vis zadarnic, omul, alergând după vise zadarnice: acei „*poveri morti affaccendati*“^{*} ai lui Pirandello) și să fie în stare să mângâie cu speranță realitatea nudă a morții. De unde și finalul, de o nemiloasă consecvență: dacă e adevărat că *nimicul* e mai bun decât visul steril, mai bun decât dezamăgitoare iluzie, cu toate acestea nimicul nu poate justifica nici viața și nici moartea și nici nu poate deveni o valoare și un scop: „De e sens într-asta, e-ntors și ateu, / Pe palida-ți frunte nu-i scris Dumnezeu.“

MORTUA EST!^{**}

*Făclie de veghe pe umezi morminte,
Un sunet de clopot în orele sfinte³,
Un vis ce își moaie aripa-n amar,
Astfel ai trecut de al lumii otar.*

5 *Trecut-ai când ceru-i câmpie senină,
Cu râuri de lapte și flori de lumină,*

* „Sărmani morți ocupați“ (it.) (n. tr.).

** M. Eminescu, *Opere*, I, pp. 37–40.

Cuprins

<i>Prefață</i> (Marian Papahagi)	7
<i>Nota traducătorului</i>	17
<i>Drept dedicație</i>	23
<i>Cuvânt înainte</i>	25

Partea întâi

PRINCIPALELE TEME LIRICE

I Date biografice esențiale	31
II De la meditația în versuri <i>Elena</i> (1866) la <i>Mortua est!</i> (1971)	35
III Problema socială – Dumnezeu nu devine în istorie: <i>Împărat și proletar</i> (1974) și geneza sa	54
IV Blestemul-rugăciune – <i>Majestas tremenda</i> a Demiurgului cosmogoniilor: <i>Rugăciunea unui dac</i> (1879) și <i>Scrisoarea I</i> (1881)	68
V Refuzul Demiurgului la rugămintea lui Hesper-Hyperion: <i>Luceafărul</i> (1883)	79
VI De la <i>Mureșanu</i> (1869) la <i>Demonism</i> (1872) Interogația metafizică în <i>Memento mori</i> (1872)	93
VII Cristul în poezia lui Eminescu: De la <i>Christ</i> (1869) la <i>Preot și filosof</i> (1880)	107
VIII Elaborarea <i>Scrisorii I</i> și figurile divinului	114
IX Răspunzătorul pentru drama existențială: timpul-demiurg – Absolutul ca etern – Accentul eroic al pesimismului eminescian	140

X	Devenirea cuprinsă în timpul cosmic – devenirea separată de durata cosmică: vuietul râului care trece – Dubla interpretare a destinului omenesc inserat în cercul temporal	149
XI	Poezia care învinge timpul: poetul- <i>vates</i> – De la eposul eroic la eposul mítico-elegiac – Poezia ca ideal de senină armonie – Sfârșitul „magului“	160
XII	Sentimentul omenesc al timpului: ambivalența timpului psihologic	196
XIII	Evadarea din timp – Unitatea cosmică.	207
XIV	Iubirea – chemare a Absolutului	217

Partea a doua
ASPECTE ALE ARTEI
ȘI ALE LIMBAJULUI EMINESCIAN

XV	<i>Ut pictura poesis</i> : sensibilitatea cromatică a lui Eminescu	261
XVI	„Secretul“ muzicalității eminesciene.	271
XVII	Symbolismul materiei	285
XVIII	Eminescu și tradiția. Substratul autohton al culturii sale.	298
XIX	Răsfârângeri ale tradiției culturale în câteva figuri ale limbajului eminescian	318
XX	Încheiere	397

Anexă
PROBLEME FORMATIVE ȘI ASPECTE ARHAICE
ALE CULTURII EMINESCIENE

I	Eminescu și gnoza	413
II	Nuvela <i>Sărmanul Dionis</i> și temele fundamentale ale liricii eminesciene	424
III	Eminescu bibliofil	442
IV	Considerații asupra câtorva aspecte ale literaturii române în perioada arhaică și medie	463
	<i>Note</i>	481